

Правда про Велику війну

Видатний англійський історик Норман Дейвіс у своїй фундаментальній праці "Європа. Історія" справедливо відзначав: "Майже всі сподівалися, що Велика війна, яка почалась у серпні 1914 р., триватиме три або чотири місяці. Вона мала скінчитися до Різдва. Здоровий глузд підказував, що сучасна війна буде куди жорсткіша, ніж минулі, проте й набагато рішучіша. Та сторона, яка здобуде перевагу на ранніх стадіях війни, матиме й засоби швидко домогтися перемоги. А насправді бої точилися не чотири місяці, а понад чотири роки. Та й це не головне: "великий трикутник" військово-політичних блоків був розформований тільки 1945 р., а в деяких своїх аспектах – аж 1991 р.". Чимало сучасних дослідників притримуються думки, що Перша світова війна взагалі не завершилася в 1918 р., мова може йти тільки про двадцять років відносного затишшя, яке наприкінці 30-х років знову було порушене.

Радянські історики, як правило, будь-яку велику війну, тим паче світову, вважали неминучою, закономірною боротьбою між світовими імперіалістами. Саме так вони дивилися на Першу світову війну. Але в останні роки на Заході суттєво посилилась і зміцніла інша тенденція – розглядати Першу світову війну як певну трагічну випадковість, викликану ланцюжком помилок, що призвели до кардинального порушення природного розвитку світової історії. У цьому ракурсі заслуговують на увагу фундаментальні дослідження Барбари Такман та Джона Кігана. На глибоке переконання останнього "обидві війни – частинки одного ланцюга". До речі, тогочасна сербська влада досить швидко провела судове розслідування проти групи радикалів, які здійснили замах проти ерцгерцога Австро-Угорщини Франца Фердинанда: Данила Іліча та ще двох терористів стратили, а Гаврило Принцип, Н. Чабринович та Т. Грабеж опинилися у в'язниці. Слідство довело, що терористичні організації "Млада Босна" та "Чорна рука" не мали жодних контактів із представниками сербської влади. Навіть спеціальний представник Австро-Угорщини Ф. Візнер, якого направили до Сербії для розслідування обставин підготовки теракту, доповідав 13 липня 1914 р.: "Довести чи навіть підозрювати сербський уряд в тому, що він знав про замах чи брав участь у його здійсненні й підготовці... не видається можливим".

Іван Вислоцький у своїй книзі "Спомини розвідника з часів Першої світової війни" (Львів, 2007) констатував: "Австрія після вбивства спадкоємця престолу Франца Фердинанда в Сараєві переживала важкі часи. Усе населення, затамувавши подих, очікувало, що вийде з цієї "халепи". Одні казали, що буде війна з Сербією, інші ворожили, що не буде, але тих голосів було з кожним днем менше... Австрійська армія гарячково готувалася до війни не тільки з Сербією, але й з Росією. Уже на третій або четвертий день після замаху в Сараєві всіх розвідників покликано до команди дивізії і розділено між їхніми командирами, старшинами розвідки". Командир 88-го піхотного полку австрійської армії граф Антон Берхтольд з такими словами звернувся до своїх офіцерів: "Панове, це не ультиматум, це взагалі не дипломатичний документ, а звичайнісінький наказ по полку. Погодитися з такими вимогами не може жодна держава у світі; війна неминуча!"

Перша світова війна, яка розпочалася у липні 1914 р., за своїм характером була імперіалістичною і загарбницькою з боку всіх її учасників – ворогуючих держав Троїстого союзу (Німеччини, Австро-Угорщини, Італії) і Антанти (Росії, Англії, Франції). У найбільше за всі часи військове протиборство поступово було втягнуто 38 держав з населенням понад 1,5 млрд (3/4) людності всього світу. Одним з найважливіших театрів воєнних дій була територія України, насамперед Східна Галичина, Закарпаття, Північна Буковина, західна частина Волині. Аналізу різних етапів Великої війни, окремим операціям, битвам присвячені сотні авторських та колективних монографій, чимало книг написано про видатних полководців, окремі армії, досить детально проаналізовано руйнівні наслідки війни, яка, за різними джерелами, забрала життя понад 10 млн людей.

Шановні читачі! Перед нами нова книга про Першу світову війну, автором якої є лікар за фахом та історик за покликанням Юрій Фатула. Враховуючи той факт, що на сьогоднішній день перу Юрія Михайловича належать десятки наукових публікацій та окремі монографічні дослідження, маємо всі підстави стверджувати: перед нами ґрунтовне і об’єктивне дослідження про окремі полки австро-угорської армії часів Великої війни, в яких воювали закарпатці. Джерельна база нової книги Юрія Фатули, як завжди, багатогранна. Основу її становлять раніше неопубліковані архівні документи, опубліковані джерела, спогади очевидців, матеріали тогочасної періодики, численні монографії та статті.

У центрі дослідження Юрія Фатули перебувають ті військові підрозділи австро-угорської армії, до яких були мобілізовані закарпатці. 85-й Мараморосько-Угочанський піхотний полк формувався на території Рахівського, Тячівського, Хустського, Міжгірського, Виноградівського, частково Іршавського, Свалявського та Воловецького районів теперішньої Закарпатської області. Закономірно, що русини-українці в ньому становили 35 %. Окрім наших земляків у полку служили румуни, угорці та марамороські німці. 22 % русинів-українців несли військову службу в 66-му Унгварському піхотному полку, 8 % – у 65-му Березькому піхотному полку. Щодо офіцерського складу, то він, як правило, був представлений австрійцями, німцями, угорцями, рідше чехами та поляками. Найбільш легендарним серед вищеназваних бойових підрозділів австро-угорської армії був, безперечно, 85-й полк, який вже досліджувався автором у попередній монографії. Якщо врахувати той факт, що 85-й полк пройшов чи не всю війну, то, зрозуміло, що й втрати його були значними. За підрахунками Юрія Фатули, втрати полку становили 8 тисяч вояків і 114 офіцерів. Що стосується поранених, то їх було втричі більше. Якщо врахувати, що в одному з боїв від осколків загинув командир полку, то можна собі уявити, в яких жорстоких і нелегких випробуваннях довелося брати участь нашим землякам у 1914–1918 роках.

Сьогодні ми багато знаємо про нові види зброї, які використовувалися арміями в Першій світовій війні. Сучасні танки і літаки, важкі гармати, раніше невідома хімічна зброя. Історія війн до цього часу не знала таких масованих руйнувань і людських жертв. Події розвивалися з таким швидким перебігом, що далеко не завжди вдавалося ідентифікувати загиблих. Так, за підрахунками Юрія Фатули, із восьми тисяч вояків 85-го полку, які загинули в боях, майже 61 % поховані як невідомі солдати. Нерідко ховали тільки фрагменти тіл у братських могилах.

Юрій Фатула неодноразово заявляв про головну мету свого дослідження – максимально, наскільки це можливо, встановити прізвища закарпатців, які воювали і загинули під час Великої війни. Автор не претендував на детальний аналіз та опис бойових операцій, походів, битв. Разом з тим, у другому розділі книги йдеться про численні бої, в яких брали участь закарпатські українці протягом 1914–1918 років. Досить детально описано участь вояків 85-го Мараморосько-Угочанського полку в Томашовській та Городоцькій битвах Галицької операції, перші два стратегічні відступи (12–27 вересня; 4 жовтня – 15 листопада 1914 р.), бої поблизу Кракова, битва під Лодзем, участь окремих батальйонів на Сербському фронті, битва на Дрині, Колубарська битва. Тобто, Юрій Фатула, детально проаналізувавши першу фазу війни, яка тривала більше чотирьох місяців, дійшов висновку: “Втрати з обох боків були величезними. Загальні втрати сербської армії... становили 170 тисяч чоловік. Австро-угорська армія постраждала ще більше – 215 тисяч”. На сторінках цього розділу йдеться й про репресії, які застосовувалися щодо дезертирів, місцевого населення тощо. Про такі випадки також писав український історик Віталій Сарбей: “До масових репресій проти західноукраїнського населення вдавалася влада обох окупаційних режимів. Австрійська переслідувала українців за прихильність до росіян. Тисячі людей було покарано (багато навіть страчено) за вироками військово-польових судів і трибуналів у Галичині й на Буковині. На Закарпатті до в’язниць потрапило майже 800 чоловік. Іноді у родин засуджених селян конфісковували землю й майно. Отож не тільки симпатії до Росії, а й страх перед терором австро-угорської армії призвели до масової втечі західноукраїнського населення під час відступу російської армії з Галичини і Буковини у 1915 р.”.

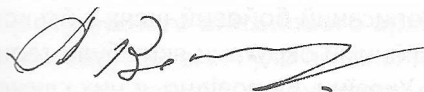
Великий фактичний матеріал міститься в окремих параграфах другого розділу книги Юрія Фатули, які присвячені штурму і обороні гори Манілова в Польських Бещадах. Дослідник справедливо його відносить до найважчих боїв протягом всієї війни. Не дивно, що 85-й полк втратив 60 % свого особового складу. Вперше в українській історичній літературі завдяки Ю. Фатулі аналізуються бої в Карпатах, на горі Борсук та гірських вершинах Козіалата і Гайдошік. Це стосується також опису подій про участь 85-го піхотного полку у звільненні Галичини від російських військ.

Зрозуміло, що будь-яка війна, яка затягується, призводить до випадків дезертирства, братання вояків ворожих армій, які чекають закінчення бойових дій, швидкого повернення додому. Зокрема, таке братання російських і австро-угорських вояків описав у своїй книзі “До волі” майбутній міністр Карпатської України Степан Клочурак. Юрій Фатула наводить фрагмент із вищеназваної книги. Додамо, що подібні випадки зафіксували у своїх спогадах також Августин Штефан, Вікентій Шандор та деякі інші відомі закарпатці. Ставлення закарпатців до війни яскраво описав видатний закарпатський письменник Василь Гренджа-Донський у своєму романі “Сини Верховини”, який не оминув своєю увагою Юрій Фатула: “Людство стільки настраждалося за цих майже чотири з половиною роки, що, мабуть, навіть відпала охота воювати. Голод, пошесті, злидні, муки, терпіння, біль і печаль за рідними, зойк і плач вдів і сиріт, нарікання калік, ожебрачення, зубожіння – це були наслідки страшної війни...”.

Третій розділ книги Юрія Фатули присвячений дослідженню військових кладовищ Першої світової війни, на яких поховані закарпатські вояки австро-угорської армії. Найбільше їх у Словенії (меморіальна церква Святого Духа на Яворці, військові кладовища у Лоче, Айдовщині, Горянско, Локе, Штанел, Осеку). Військові поховання Першої світової війни в Італії знаходяться в місті Асіаго та на горі Монте-Граппа. У боях за звільнення Галичини влітку 1915 р. 85-й полк втратив лише вбитими близько тисячі вояків, які тут поховані. Багато вояків 85-го полку поховані на найбільшому галицькому військовому кладовищі – австрійському цвинтарі у Львові (нині неіснуючому). "На превеликий жаль та ганьбу, – констатує Юрій Фатула, – цвинтар не зберігся. Оскільки Радянський Союз ніколи ні з ким не підписував жодних міжнародних угод про охорону й відновлення військових поховань, то практично всі нерадянські військові цвинтарі в ті часи оголошувалися ворожими і непотрібними".

Завершують монографічне дослідження Юрія Фатули ґрунтовні списки більше 1500 загиблих закарпатських вояків, уродженців Виноградівського, Рахівського, Тячівського і Хустського районів Закарпаття. У них вказано вік та рік народження, військове звання, військова частина, дата смерті, обставини та місце загибелі або смерті, місце поховання. На сьогодні – це найповніший перелік закарпатських вояків, що полягли на полях Першої світової війни. У книзі також поміщено алфавітний покажчик прізвищ полеглих, список використаних джерел та літератури, окремий ілюстративний матеріал.

Книга Юрія Фатули "Неси мамці жалість мою... Закарпатці у Першій світовій війні" є значним вкладом у вивченні й об'єктивному дослідженні однієї з найтрагічніших сторінок історії ХХ століття. Написана на величезному масиві архівних та опублікованих джерел, вона заповнює суттєві прогалини у вітчизняній історіографії. Не викликає жодних сумнівів, що книга Юрія Фатули знайде свого читача не тільки серед учнів шкіл та студентів вищих навчальних закладів, які вивчають історію Першої світової війни, але всіх, хто хоче більше знати про наш край, про невмирущі звитяги наших предків. Книга Юрія Фатули в черговий раз попереджає, що будь-яка війна є величезним злом, несе масові руйнування та загибель мільйонів невинних людей. Цивілізований світ повинен все робити для того, щоб трагедії такого масштабу більше не повторювались. Особливо це актуально для українців, які вже четвертий рік поспіль ведуть справедливую визвольну війну проти російського агресора, відстоюючи суверенітет та незалежність власної держави.

**Микола Вегеш,
доктор історичних наук, професор**